

Торомырзаев Т.Т.

**АДАМ МЕНЕН ЖАРАНДЫН КОНСТИТУЦИЯЛЫК УКУКТАРЫ
ЧӨЙРӨСҮНДӨГҮ ЭЛ АРАЛЫК ЖАНА ИЧКИ МАМЛЕКЕТТИК УКУКТАРДЫН
КАРЫМ-КАТНАШТАРЫ**

Торомырзаев Т.Т.

**СООТНОШЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО И ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВА
В ОБЛАСТИ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА**

Т.Т. Toromyrzaev

**THE RATIO OF INTERNATIONAL AND DOMESTIC LAW IN THE AREA OF THE
CONSTITUTIONAL RIGHTS OF MAN AND CITIZEN**

УДК:342.72/73 (04)

Эл аралык-укуктук кепилдиктерди тармактык кепилдиктердин катарында кароо Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 16-беренесинин 1-бөлүгү менен белгиленген адам укуктары жөнүндө жалпы таанылган принциптердин жана эл аралык укуктардын ченемдеринин өзгөчө статусуна байланыштуу өзүнчө тактоону талап кылат. Бул тизмектеги эл аралык укуктун ченемдери Кыргыз Республикасынын Конституциясынан мурда болуп өткөн, демек андан кем эмес юридикалык күчкө ээ.

Негизги сөздөр: эл аралык укук, администрациялык-укук, кылмыш-жаза кодекси, протокол, конституция.

Рассмотрение международно-правовых гарантий в ряду отраслевых гарантий требует своего уточнения ввиду особого статуса общепризнанных принципов и норм международного права о правах человека, установленного ч. 1 ст. 16 Конституции Кыргызской Республики. В данном перечне нормы международного права предшествуют Конституции Кыргызской Республики, следовательно, они обладают не меньшей юридической силой.

Ключевые слова: международное право, административное право, уголовный кодекс, протокол, конституция.

Consideration of international legal guarantees in a number of industry safeguards requires clarification in view of the special status of the generally recognized principles and norms of international law on human rights, the established part 1 of article 16 of the Constitution of the Kyrgyz Republic. In this list the rules of international law precede the Constitution of the Kyrgyz Republic, consequently, they have less legal force.

Keywords: international law, administrative law, criminal code, protocol constitution.

Укуктарды жана эркиндиктерди аныктоодо негизги роль эл аралык укуктун ченемдерине тиешелүү болот жана алар керек болсо КР Конституциясы менен да чектелбейт; жалпы таанылган укуктардын жана эркиндиктердин комплексин кеңейтүү ички мамлекеттик укуктагы өзгөрүүгө алып келет жана бул үчүн кандайдыр бир кошумча ченемдик актыларды чыгарууну талап кылбайт [1,60]. Бул эл аралык жана ички мамлекеттик укуктун таптакыр жаңы деңгээлде аракеттенип жаткандыгын көрсө-

түүдө. Бул жерде ички мамлекеттик актылардын эл аралык актыларга ылайык келүүсү тууралуу мыйзам ченемдүү маселе туулат. Конституциялык сот мындай маселелерди чечпейт, бирок ошол эле мезгилде эл аралык-укуктук ченемдердин артыкчылыгына көрсөтөт [2,87].

Жарандардын конституциялык укуктарынын жана эркиндиктеринин юридикалык кепилдик көйгөйү, бул биринчи кезекте учурдагы мыйзамдардагы аларды коргоонун ички мамлекеттик көйгөйү. Бирок КР Конституциясы белгилүү чектеги юридикалык кепилдиктерди камтыса дагы, алардын аныктыгы олуттуу деңгээлде учурдагы, тармактык мыйзамдардын каражаттары менен камсыздалат.

Маанилүү ролду администрациялык-укуктук кепилдиктер ойнойт. Администрациялык-укуктук жөнгө салуу - бул аткаруу бийлигинин чөйрөсү. Мамлекеттин башкаруу аппаратына укуктарды жана эркиндиктерди практикалык ишке ашырууда активдүү рол берилет. “Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жөнүндө” Кыргыз Республикасынын 2012-жылдын 18-июнундагы №85 Конституциялык мыйзамында өкмөт өзүнүн ишинде башкалар менен катар “адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктерин камсыздоо” принцибин жетекчиликке алат, бирок адам укуктарына артыкчылык берилгенине карабастан бул принцип акыркы орунга коюлган, бул жагдай мыйзам чыгаруучунун пайдасына каршы көрсөтүлөт. Мамлекеттик кызмат системасынын курамына кирген атайын укук коргоо органдары конституциялык укуктардын камсыздальышын көзөмөлдөйт, байкоо жүргүзөт, аларды коргоо боюнча чараларды көрөт. Конституциялык укуктарды ишке ашыруу шарттары администрациялык-укук мыйзамдарынын мазмунунда чагылдырылат. Биринчиден, бул жерде алар такталат жана майда-чүйдөсүнө чейин жазылат. Экинчиден, көпчүлүк укуктар мамлекеттик аппарат органдарынын жигердүү катышуусунда ишке ашырылат, ошондуктан алардын юридикалык бийлик ыйгарым укуктары тигил же бул көлөмдө жарандардын укуктарын практикалык ишке ашыруу каражаттары катары чыгат, б.а. бул

милдеттер, алардын мазмунун тийиштүү администрациялык процедуралар (ишке орноштуруу, тигил же бул чечимдерге даттануу процедурасы ж.б.) түзөт. Үчүнчүдөн, бул администрациялык жоопкерчилик чаралары адам укуктары жөнүндө мыйзамдарды бузгандыгы, жаранга маалымат берүүдөн баш тарткандыгы үчүн жоопкерчиликти карайт. Администрациялык укук чөйрөсүн төмөнкү эки курам түзөт: жазык процессинин принциптерине умтулган администрациялык укук бузуулар (юрисдикциялык иш) жана жаран менен мамлекеттин ортосундагы мамилелерди жөнгө салган жана конституциялык укук менен процесске умтулган администрациялык процедуралар (администрациялык-процесстик иш). Администрациялык процедуралар жөнүндө мыйзамдар негизги укуктардын конституциялык кепилдигинин такталышы жана толукталышы болуп саналат. Буга, биринчиден КР администрациялык кодекси, ошондой эле администрациялык жоопкерчилик каралган же жарандар менен мамлекеттик түзүмдөрдүн өз ара мамиле процедурасы белгиленген мыйзамдар кирет.

Администрациялык-укук кепилдигинин арсеналы даттануу жана кайрылуу менен гана бүтүп калбайт. Ага өзүнүн демилгеси боюнча же жогорку органдардын көрсөтмөсү боюнча башкаруу жана көзөмөлдөө мамлекеттик органдары кабыл алынган адам укуктарын коргоонун төмөнкү чараларын кошууга болот: адам укуктарын жана эркиндиктерин бузган башкаруу укук актыларын колдонууну убактылуу токтотуу; укукка каршы келген башкаруу актыларын жокко чыгаруу; башкаруу актыларына каршылык билдирүү; ишканалардын, мекемелердин, уюмдардын ишин токтотуу, эгерде алардын абалы жарандардын ден соолугуна жана өмүрүнө коркунуч туудурса (мисалы, санитардык көзөмөл жүргүзүү органдары жүргүзөт).

Азыркы мезгилде учурдагы талаптарга ылайык келген юридикалык жөнгө салынган кызмат адамдарынын тартип жоопкерчилигинин институту жок. Кызмат тартибинин талаптарын конституциялык укуктарды жана эркиндиктерди камсыздоо менен тикелей байланыштыруу зарыл, б.а. укуктарды жана эркиндиктерди бузуу тартип жоопкерчилигин колдонууга негиз болот. Адамдын жана жарандын укуктары менен эркиндиктери жазык мыйзамдарынын маанисин, мазмунун жана колдонуусун аныктайт. Жазык мыйзамы Конституциянын жоболоруна жана эл аралык укуктун ченемдерине ылайык келген жалпы мүнөздөгү бир нече юридикалык кепилдиктерди камтыйт. Тактап айтканда, жаңы мыйзам кандайдыр бир динге ишенүүгө тыюу салбоо сыяктуу фундаменталдуу укуктарды кыянаттык менен пайдалануунун криминалдашуусу тууралуу маселелерди оңунан чечет. КР Кылмыш-жаза кодекси Кыргызстанда басымдуулук кылган саясий жана экономикалык кырдаалды эске алат. Атап

айтканда, КР Кылмыш-жаза кодексинде [3] мурда кылмыш болуп эсептелген бир нече жосундар (мисалы, жеке ишкерлик, коммерциялык ортомчулук, спекуляция, каттоого туруу эрежелерин бузуу) жок, Кыргызстанда болгон бардык менчик түрүн бирдей коргоо белгиленген, мүлктү эмес инсанды коргоого артыкчылык берилген, мурда таптакыр болбогон же чоң коомдук коркунучту жаратпаган жосундар (мисалы, адамдарды барымтага алуу, салык кыянаттуулугу, монополиялык иш-аракеттер, конкуренцияны чектөө, мыйзамсыз жол менен табылган акча каражаттарын легалдаштыруу, атайын жалган жарнак берүү, вандализм, компьютердик маалымат чөйрөсүндөгү кылмыштар) үчүн жазык жоопкерчилиги каралган.

Маанилүү жазык-укук кепилдиктерге КР Кылмыш-жаза кодексинде бекитилген жазык укук тармагынын укуктук принциптерин кошуу зарыл: мисалы, жосундун жазалуулугун аныктаган же жазаны күчөткөн мыйзам өткөн мезгилге карата колдонулат; кылмыш курамы - жазык жоопкерчилигинин жалгыз негизи. Биз жазык-укук кепилдиктерине инсандын жашоосуна, ден соолугуна, эркиндигине, кадыр-баркына, беделине, адамдын жана жарандын конституциялык укуктары менен эркиндиктерине, үй-бүлөгө жана жашы жете электерге каршы кылмыш үчүн жазык жоопкерчилигин караган укук ченемдерин кошобуз.

Инсанды коргоо каражаты катары юридикалык кепилдиктердин өтө көп саны жазык-процесстик мыйзамында камтылган. Инсандын көптөгөн жазык-процесстик кепилдиктери конституциялык укуктар менен эркиндиктердин системасына киргизилгендиги жөн жеринен эмес.

Белгилеп кетчү нерсе, эки жазык тармактарынын ортосунда “укук коргоочулук” даражасын салыштырууда белгилүү айырмачылык бар: жазык мыйзамдары биринчи кезекте жалпысынан конституциялык түзүлүштү кайтарууга багытталган, ал эми жазык-процесстик мыйзамдын ченемдери инсандын укуктарынын жана эркиндиктеринин юридикалык кепилдиктерин (б.а. коргоо каражаттарын) камтыйт. Мына ушунда материалдык жана процесстик тармактардын ортосундагы жалпы айырмачылыкты көрүүгө болот.

Процесстик-укуктук мамиленин тараптарынын бири ыйгарым укуктарга ээ болгон мамлекеттик орган же кызмат адамы. Жазык процессинде адамдын укугун камсыздап, тийиштүү процесстик кепилдикке ээ болуу өзгөчө маанилүү. Процесстик аракеттер жана формалар адам укугун камсыздоодо жазык процессинин көзөмөл жана коргоо каражаттары үчүн жогорку даражада ылайыкталган. Жазык-процесстик формасы адам укуктарынын кепилдиктери менен бийликтин ыйгарым укуктары менен айкалышат.

Жазык процесси – бул малекеттин жаранга процесстик кысуу чарасын колдонууда иш чөйрө-

сүнүн кеңири мүмкүнчүлүгү. Сот, прокуратура, тергөөчү, алгач текшерүүчү мамлекеттик органдар айыпталуучуну, шектелүүчүнү, жабырлануучуну жана башка жарандарды кайсы бир процесстик ишке катышпасын Кыргыз Республикасынын Конституциялык жоболоруна ылайык Кыргыз Республикасынын жаңы Жазык-процесстик кодекси [4] укуктарын иш жүзүнө ашырууга милдеттендирет. Кандай гана болбосун кылмыш жасаган күнөлүүнүн бетин ачууга жетүү мүмкүн эмес, анткени Кыргыз Республикасында адам укуктары жана эркиндиктери [5,2] жогорку баалуулук деп таанылат. Кылмыш жана жаза боюнча жазык-укуктук ченемдерин аткарууну колдонууда кылмыш-жазык укугу, жазык процесси мамлекет коргогон адамдын аброюунан тышкаркы аракеттердин, чечимдердин босогодон өткөрүү максатында карайт. Аны кемсинтүү үчүн кандайдыр бир себеп мүмкүн эмес. Кайрылган, жаза тарткан адамдардын аброюн кемсинтүүгө же башка мыкаачылык менен кыйноого, зордоого эч ким тартылбашы керек. Конституциянын ушул жана башка жоболору, эл аралык-укуктук ченемдер, кылмыш жасаган (Кыргыз Республикасынын Жазык-процесстик кодексинде белгиленгендей) күнөөлүнүн бетин ачууда адамдын жана жарандын укугун тосуу жазык-процесстик мыйзамынын көптөгөн тыюлары менен күн мурун бекитилген.

Адамды урматтоо, анын ар-намысын жана аброюн, өмүрүн жана ден соолугун, мүлкүн коргогон Конституциялык талаптар жазык-процесстинде кабылса төмөнкүлөргө тыюу салынат: айыпталуучунун көрсөтмөсүн коркутуу, зордоо (бул үчүн жазык-укуктук санкциялар каралган) жолу менен алууга тыюу салынат жана тергөөчүнүн катышуусунда башка жыныстагы адамды текшерип чыгууга жол берилбейт ж.б.

Жазык-процесстик форма адамды соттун катасынан коргоп процесстик укуктарына кепилдик болуп, конституциялык укуктарын жана эркиндиктерин комплекстүү коргойт. Жазык процессиндеги айыпталган, шектелген, жабырланган катышуучуларынын укуктарына кепилдик берилет. Ал үчүн Конституциялык принципдин ишине тиешелүү системанын негизинде жазык-процесстик мыйзамын жогорку даражада жөнгө салуу төмөнкүчө: алардын чечимине жараша кылмыш иштерин териштирүүнү чектөө, кылмыш ишине уруксат берүү жана териштирүүдө мыйзамдуу аткаруусун көзөмөлдөө. Адамдын укугун камсыздоо тапшырмасын аткаруу процедурасында иш жасоо жана чечим кабыл алуу тартибин сактоо зарыл. Протокол менен таанышуу, аракет жасаган учурда протоколду күбөлөндүрүү жана милдеттүү түрдө түзүүдө жазык-процесстик формасынын төмөнкү элементтери кызмат кылат: чечимдин себептүүлүгү – мыйзамдуулуктун жана чечимдин негизинин маанилүү кепилдиги; аракет жасоо тартибинин так регламенти. Адам укуктарын

коргогон каражаттар жана жазык-процесстик шарттардын системасы жазык-процесстин кепилдигине кирет: так күн тартиби, күнөөсүздүк кунарын милдеттүү сактоо, айыпталуучуга жана башкаларга далилдөө үчүн кошумча убакытка жол бербөө.

Адамдын конституциялык укугун жана эркиндигин камсыздоо үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциясына сот адилеттигин жүзөгө ашыруу принципин бекитүү зарыл. Конституциялык принципдер өзгөрүп, адам укуктары төмөнкүчө: соттук коргонуу укугу, даттануу укугу, айыпталуучунун коргонуу укугу. Жарандардын конституциялык укугун ишке ашыруу жана коргоодо укуктук процессуалдык тармагы төмөнкү орунда. Бул жеке укук институтунун (менчик, автордук укуктук) далилине, ошондой эле жеке укуктун (үй-бүлө укугунун, эмгек укугунун) кеңейишине байланыштуу жаңыдан өнүгүп (калыбына келтирүү) келе жаткан жарандык процесстик укугуна салыштырмалуу өзгөчө жазык-процесстик укугунун иштетилгендигине, айкындыгына (мамлекеттик кыстоо чөйрөсүндө болгондуктан ага ар дайым көбүрөөк көңүл бурулган) тиешелүү. “Жарандык укук” жана “жазык укугу” дайыма укук коргоочу мааниде түшүндүрүлүп келген. Бирок жарандык процессте жарандын талашсыз иштерин кароо же кызыктар адамдардын жеке же мүлк укуктарын жүзөгө ашыруу үчүн юридикалык мааниси бар фактыларды орнотуу боюнча шарт түзүү максаты боюнча соттун ишинде канча мажбурлоо болсо ошончо оң иш пайда болот.

М.А. Гурвич жарандык процесстик укукту “укуктук ченемдердин курамындагы буйрукту өз ыктыяры менен милдеттүү аткарылбашы субъективдүү укукту коргоо формасы” деп адилеттүү атаган. Д.М. Чечот субъективдүү укуктарды коргоо формасын төмөнкүлөргө ажыраткан: соттук, администрациялык, наториалдык жана коомдук. Формалардын аталышы жалпы жана сапаттуу (элемент) бириккен: алар процесстик форманын өнүгүшүн божомолдошот. Азыркы учурда аталган укук коргоо формаларынын ичинен сот (иш жүзүндө соттук) процесстик формасы өнүккөн. Жарандын администрациялык жана наториалдык укугун коргоо формасына жетиштүү санда процесстик кепилдик (аракет) берет. Адилеттүү чечим жана жарандардын конституциялык укугун коргоонун эң маанилүү процесстик формасынын жетишкендиги соттук юрисдикция таанылат [6,144].

Укукту ишке ашыруу шарттарындай жарандык-процесстик кепилдиктерге төмөнкүлөр кирет: мыйзам чыгаруучунун ишти кароо жана текшерүү тартибин жөнгө салуу; процесстик тең укуктуулукту орнотуу; процесстик укукта каралган сот отурумунда мыйзамдын жана жагдайдын анык далилдеринин жардамы менен аныкталган жарандык иш боюнча чыгарылган сот чечимине ылайык сот процедурасынын тартибин так сактоо.

Маанилүү жарандык-процесстик кепилдик адамдардын укугун коргоо каражаттары сыяктуу доо түрүн коргоо укугунан турат: доо арызы менен кайрылуу ар кайсы органдар козголгон укуктук талаштарды белгилүү процесстик тартипте жана тийиштүү процесстик формада карап чыгууга милдеттендирет. Юридикалык кепилдике (коргоо каражаттары) төмөнкүлөр кирет: өзүнүн укугун коргоо боюнча сотко кайрылууда козголгон процесстик укук мамилелеринин курамынын субъектиси; процессти козгоонун процесстик каражаттары; сотко караштуулук иши; карап чыгуунун мөөнөттөрү ж.б.

Жарандык иштер боюнча жарандык процесстик форманын демократиялуулугу жактоосуз чагылдырылат. Жарандык процесстик форманын жөнөкөйлүгү жана жеткиликтүүлүгү укук жана эркиндикти коргоонун сот формасы үчүн ылайыктуу шарт түзөт.

Кыргыз Республикасынын жарандарынын конституциялык-укуктук статусунун анализин аяктап жатып, укуктук мамлекеттин белгилерин төмөнкүдөй айтууга болот:

1. Юридикалык кепилдиктин классификациясы үчүн колдонулган тармактык принцип, жогорудагы кепилдиктер бүткүл укук системасына тиешелүү болгон белгилүү ички дифференциянын бирдиктүү системасын түзөт. Укуктук кепилдиктин бардык жыйындысын изилдөөдө тармактык мамиле кепилдигинин мазмунун ачып көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берет, ошондой эле жашоонун ар кайсы чөйрөсүндө адамдын укугун коргогон укуктук ыкмалардын жардамы менен мамлекеттик кепилдиктин өзгөчөлүктөрүн байкоого болот; бири администрациялык укукка, экинчиси жарандык укукка тиешелүү чөйрөдөгү методдор. Кепилдик системасындагы тармактык мамиле алардын көп түрдүүлүгүн гана көрсөтпөстөн жарандардын укугун юридикалык кепилдиктин тиги же бул формасында чагылдырылган укук коргоо ыкмаларын туура талдоого жол берет.

Юридикалык кепилдик механизминин өзгөчөлүгү жана ченемдик-укуктук негизин топтоо фактысы, конституциялык-укуктуулукту кошкондо кандайдыр бир тармактык методунун жардамы менен юридикалык кепилдик системасын толук көлөмдө жана тийиштүү түрдө ишке ашыруу мүмкүн эмес. Юридикалык кепилдиктин бардык түрүнүн ишин камсыздоо керек.

Кезектеги жана тармактык мыйзамдардын анализи мыйзам чыгаруу чөйрөсүндөгү жагдай үлгүлү көрсөткүчтө артта экенин көрсөтүп турат. Мыйзам чыгаруу бийлиги эң маанилүү актыларда адам укугун камсыздоо принцибин биринчи орунга койбогону Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык келбейт. Россия Федерациясынын укук системасындагы адам укуктары жөнүндө ченемдеринин негизин бекиткен Укуктук ченемдердин иерархиясы жарандын жана адамдын укугу менен эркиндиги (“жалпы таанылган принцип жана эл аралык укуктук ченемдерге ылайык” алар таанылат жана кепилдик берилет) жөнүндө ченемдерди жогорку деңгээлге койгон. Мыйзам чыгаруу бийлиги жогорудагы конституциялык жоболорду сактабоого үлгү көрсөтүүдө. Укук колдонуу иши абдан оор абалда.

Корутунду

Мыйзамдарды жакшыртуу төмөнкү багытта болуусу зарыл: ченемдик актыларда жарандын укуктуулугун мүмкүн болушунча так жана анык түзүп, жалпы, ачык эмес жоболордон алыстатуу керек; тармактык мыйзамдар конституциялык укуктун курамындагы укуктуулуктун айкын салыштырма мүмкүнчүлүгүн өзгөртүүгө багытталышы керек.

Укук кепилдигинин мыйзам чыгаруу техникасын жакшыртуу үчүн мыйзам төмөнкү талаптарга жооп берүүсү зарыл: процедуралык ченемдердин кең жана өнүккөн жыйындысы; баяндоо формасы боюнча бардыгына түшүнүктү жана ачык болушу; укуктук жөнгө салуунун дифференциациясы жана бирдиктүү калыптануусу.

Адабияттар:

1. Бояршинов В.Г. Международные договоры в правовой системе Российской Федерации // Законодательство. 1997. №4. С.60
2. Лукашук И.И. Взаимодействие внутригосударственного и международного права. М., 1998. С. 87.
3. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси. Бишкек шаары, 1997-жылдын 1-октябры N 68
4. Кыргыз Республикасынын Жазык-Процесстик Кодекси 2014-жылдын 30-январындагы N 22
5. Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 2010-жылдын 27-июнундагы Мыйзамы менен колдонууга киргизилди 2-беренеси
6. Гурвич М.А. Э.Венгерек, Исполнительное производство в гражданских делах, Варшава, 1961, Государственное научное издательство / Советское государство и право. - 1962. - № 7. - С. 144

Рецензент: к.ю.н., доцент Аманалиев У.О.